

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך כד, תשל"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

אין לשעבד תיבת של ולעשותה כחלק מן התיבה שלאחריה.
דבר זה מביא גם תרבה מבוכה ואי־הבנה, כפי שביררתי
לאורן של דוגמאות מן המשנה המנוקדת ע"י חנוך ילון ז"ל.
היטיב לעשות תלמידו מר יצחק שב טיאל, מעדת התימנים,
שנוכה, פי לא זה הדרך, ובמדרש רבה שניקד - תיבת של
עומדת לעצמה.

משה אור

הרטוריקה של כתבי הספורט

כל הלוקח בידי עיתון ספורט או את מדור הספורט
של אחד העיתונים היומיים (בייחוד עיתוני הערב), ירגיש
מיד, שהסגנון שלהם שונה מאוד, מבחינת קישוטי הלשון שבו,
מהסגנון העיתונאי הרגיל. ברצוני להתחקות אחרי סגנון זה
ולנסות לאפיין אותו בעיקר בהשואה לגורמה, המצויה
בכתיבה העיתונאית הרגילה, אך גם בהשואה לכתיבה
האמנותית.

א. הנורמה או דרגת האפס והסטייה ממנה
פ' גירו אומר, שהסגנון הוא סטייה המוגדרת באופן
כמותי ביחס לגורמה! אף האמרה המפורסמת "הסגנון הוא

P. Guireaud, Problèmes et méthodes de la statistique.,1

Paris 1960, p. 19.

האדם רואה את הסגנון כסטייה אינדיבידואלית, פאופן כתיבה יחיד ומיוחד לאדם אחד. הסטייה אינה בהכרח עניין אינדיבידואלי. אפשר לדבר על סגנונה של קבוצת אנשים. מגודרת או על סגנונו של סוג ספרותי או של תקופה ספרותית. ז' פהן, למשל, טוען במחקרו על לשון השירה, פי בלשונו של פל משורר יש גורם בלתי משתנה, הקיים מחוץ לשינויים האינדיבידואליים. גורם זה הוא אופן הסטייה ביחס לגורמה, והוא חוק פנימי של הסטייה עצמה.²

אמנם פעם בפעם יש מי ששולל את עצם המושג סגנון כמושג, היכול לשמש במחקר מדעי³; אך מי שמקבל אותו, חייב גם לקבל את מושג הנורמה ואת המושגים סטייה ובחירה, הקשורים שלושתם אהדדי.

קשה, ואולי בלתי אפשרי, לתת לגורמה הגדרה מדויקת. ואולם, בעקבות ר' בארט⁴, פהן⁵ וז' דובואה⁶ וכו' נאמר אף אנחנו, פי אפשר לתאר את הנורמה לפחות באופן אינטואיטיבי. הנורמה היא הסגנון ה"נאיבי", הנעדר כל קישוט וכל משמעותיות לואי, זהו סגנון שבו "חתול הוא חתול".

J. Cohen, Structure du langage poétique, Paris 1966, p. 14..2

3. ראה לאחרונה דיון מקיף בשאלה זו ומסקנה, שאין דבר

B. Gray, Style – The Problem and its Solution, כזה הקרוי סגנון: The Hague 1969.

R. Barthes, Le degré Zéro de l'écriture, Paris 1953, p. 109..4

5. פהן, עמ' 22.

J. Dubois etc., Rhétorique générale (par le group M), .6

Paris 1970, p. 35.

בארט קורא לו: הפתיבה בדרגת האפס, שהיא הכתיבה
האינדיקאטיבית, האמודאלית. זוהי בדרך כלל הפתיבה של
העיתונאי, הפתיבה ה"לבנה", האינטלקטואלית האמיתית –
בקיצור, הפתיבה המשתמשת בלשון כבמכשיר להבעת
מחשבות. כהן אומר, שפדי לדעת מהי הנורמה יש לפנות
אל פתיבת המדען, שכן פחות מאחרים הוא דואג לתכלית
אסתטית, והסטייה בלשונו, אם איננה אפס ממש, הריהי אפסית
(עמ' 22).

דרך אחרת להגדרת הנורמה, שיש בה היתרון של אפשרות
למחקר אמפירי, תהיה מעין זו: הנורמה, או דרגת האפס
של פוזיציה מוגדרת, היא מה שהקורא מצפה לו כאן.
לפי הגדרה זו האפקט של הסטייה אינו מצוי בסטייה
עצמה (בפיגורה), אלא הוא נוצר אצל הקורא כתגובה לגירוי.
את הסטייה עצמה נגדיר כשינוי מורגש מדרגת האפס.
אך לא שינוי פלשהו (פגון שגיאה בעלמא), אלא שינוי,
המכוון לאפקט "שירי" כהגדרת ר' יעקבסון, דהיינו, הפניית
תשומת לבו של הקורא אל המבצע עצמו, הן אל תוכנו והן
אל צורתו, על ידי שהמבצע סוטה מן הנורמות הרגילות של
הלשון⁹.

הפול מפירים כיום באופי השירי של רומן, ואפילו של
אמירה מוצלחת בתור לאוטובוס, ואילו שירים לאין ספור

7. דובואה, רטוריקה, עמ' 37.

8. דובואה, רטוריקה, עמ' 41.

R. Jakobson, Linguistics and Poetics, in *Style in Language*, 9
edited by T.A. Sebeok, The M.I.T. Press 1964, p. 357.

נראים לנו רדודים ביותר¹⁰. אף הלשון הטבעית, זו המכונסת בתוך המילון השלם שלה, מכילה מלאי עצום של ביטויים ציוריים, תמונות לשון, ניבים, דימויים מכל הסוגים, פורמולות בעלות משקלים שיריים וכו'. מלאי זה הוא רטוריקה משומרת העשויה להיקרא להיים¹¹.

ההבדל בין טקסט שירי לטקסט שירי הוא בכך, שבאחרון הרטוריקה יעילה ומוצלחת. אולם מבחינתו של חוקר הלשון או הסגנון אין הבדל בין סטיותיה של השירה לסטיותיו של כל טקסט אחר, אם נושא חקירתו הוא מהותן של הסטיות. המדע, החוקר את הסטיות (את הפיגורות), הוא מדע הרטוריקה¹².

יש, כמובן, סטיות בעלות ערך אסתטי, ויש אחרות החסרות כל ערך, שאינן אלא מפריעות בתפקיד התקשורת של הלשון. אולם ההבחנה ביניהן היא מעניינה של האסתטיקה או של הביקורת הספרותית, ואין לערוב חקירה ספרותית בביקורת ספרותית. יעקבסון אומר¹³, שהפינוי מחקר ספרותי לעבודת חוקר הספרות הוא מוטעה, ממש כשם שמוטעה הפינוי מבקר דקדוקי או מילוני, אילו ניתן לבלשן. חוקר הרטוריקה רשאי, כמובן, להשוות את האמצעים

10. ראה למשל את מאמרו של P. Guiraud, "Les Fonctions poétiques", Le Langage, édité par A. Martinet, Paris 1968, 466-473.

11. דובזאה, רטוריקה, עמ' 20.

12. פהן, עמ' 7, קורא למדע זה: poétique.

13. שם, עמ' 352.

הרטוריים, שמשתמש בהם כתב הספורט, לעומת האמצעים הרטוריים, שמשתמש בהם המשורר, כדי לאפיין אותם זה מול זה או כדי למצוא חוקיות בבחירת האמצעים הרטוריים. בהמשך דברינו ניזקק להשוואה כזו, בלי שנראה בכך ניסיון להערכה אסתטית.

ב. הסטיות הרטוריות בעיתונות הספורט
הרטוריקן משתדל למשוך את תשומת לבו של הקורא למסר (message) עצמו, על ידי שהוא משנה פרצונו כל אחד מגורמי הלשון. כל שינוי יוצר פיגורה, שמטרתה למצוא חן, להביע דברים במרץ רב יותר, בהומור, בציוריות וכו'.
הרטוריקה הקלאסית הבחינה 250 פיגורות בערך¹⁴.
אין טעם לטפל בכל סטייה וסטייה ולתארה מבחינת מהותה, דרגת האפס שלה, ואף לא מבחינת האתוס שלה (הערך הריגשי, שנגרם אצל הקורא), אם פי הדבר הזה מתבקש, כאשר מנתחים טקסט מבחינת אמצעיו הרטוריים¹⁵.
אף אין בכונתי לתת ניתוח מלא של הרטוריקה המצויה בעיתונות הספורט, אלא לאפיינה בהשוואה לכתיבה בדרגת האפס מצד אחד, ולשירה מצד שני, האמורות שתיהן להיות פחות או יותר מוכרות. די לנו, אם נצליח להראות, שהכתיבה הנדונה שונה הן מהסגנון העיתונאי הרגיל והן מסגנון השירה, ובמה היא שונה. ההשוואה עם השירה באה כאן, משום

14. על פי עדותו של כהן, עמ' 50.

15. ראה דובואה, רטוריקה, עמ' 147.

שהשירה היא התחום המובהק של הרטוריקה, והיא היפוכה של הפתיבה בדרגת האפס. בפרק זה אני מביא את הסוגים הבולטים של הסטיות המצויות בעיתונות הספורט.

הערות לדוגמות המובאות להלן:

1. בדרך כלל איני רושם את מראי המקום של הדוגמות. הן לקוחות כולן ממדורי הספורט של יום א' בעיתונים "מעריב", "ידיעות אחרונות" ו"הארץ" ומשני עיתוני הספורט "חדשות הספורט" ו"חדשות הספורט והטוטו". כל הדוגמות נאספו בתקופה שבין נובמבר 1971 למרס 1972. כולן נאספו מפתבות, המתארות תחרויות ספורט, בעיקר משחקי כדורגל.

2. מלים המוקפות במרכאות כפולות מופיעות כך במקור.

1. המטאפורה¹⁶

כל מטאפורה מכילה בהכרח הגומה, ומכאן שהיא מכשיר מתאים במיוחד ל"אקספרסיביות" ולאיימפּרְסִיבִיּוּת. תכונת ההגומה שבמטאפורה מתאימה במיוחד לתיאור ההתרחשות במגרש הספורט ולתיאור תוצאות המשחקים. חלק גדול מהמטאפורות מכוונות להבעת האינטנסיביות.

פועל אינטנסיבי: הפה בהפועל ת"א - הכניע את פלוני - הקבוצה הובסה - הלם פעמיים - דרטו 1:6 - מחצו

16. בעברית דנים במטאפורה: לאה גולדברג, חמישה פרקים ביסודות השירה, תל-אביב, תשי"ז; מצ'ק דרי, "לבדיקת המטאפורה בעברית של ימינו", לשוננו פה (תשכ"א), עמ' 134-144; ע' אורנן, "שיטת ניתוח מבני של דימויים ביצירות ספרותיות", לשוננו כו (תשכ"ב), עמ' 40-47; ד' לנדאו, "הערות למהותה של המטאפורה הספרותית", לשוננו ל (תשכ"ו), עמ' 305-325.

0:7 - פלוני נקרע על ידי חבריו (מרוכב חיבוקים) - הוא שטף את המגרש - הוא ישרף את המגרש - היא ניפצה את שיאי הריצה הקצרה - הוא הבויק כדור מ-16 מטר - ירה כדור - נסץ ראש אדיר.

שמות: הפליץ של שלושה שערים - החליק טורפדו לרשת - עבור החיפנים זה היה גם שח וגם מט (חדשות הספורט 72.1.2, עמ' 5) - צניחה דראסטית (לתחתית הטבלה) - המפציץ פלוני פרץ - הבזם של חיפה - הרעשה (פותרת) - טיסה! (פותרת) - ערכו פשיטה בדקה ה-50 - בעיטת פגו - פגו התקוות של פלוני.

המטאפורות להוראת האינטנסיביות לקוחות, כפי שרואים, בעיקר משדה הקרב ומתחום הטיסה, שבהם מרובים המונחים הקשורים בעצמה, מהירות, ניצחון והפסד. כמובן, גורם כאן הדמיון היסודי בין שדה הקרב למגרש הספורט: שתי קבוצות יריבות, שמטרת כל אחת מהן היא לגבור על יריבתה ולהשיג את הניצחון.

קבוצה גדולה אחרת של מטאפורות הן אלו שהפכו לניבים ולמטבעות לשון ולחלק מן המילון הפללי של הלשון: שפכו צוננים על ראש המקומיים - ספג סטירת לחי מצלצלת (הפסד קשה) - קיפלה את דגל הפניעה - אינו מרים דגל לבן - קבוצה פלונית המשיכה לתת את הטון - המכה של הפדורגל הישראלי (איצטדיון בלומפילד ביפו) - הפזמון חזר על עצמו - אמר את המלה האחרונה - מהוקצע, אבל בלי שיניים - לא היה להם למפור דבר - הנקודות מונחות בכיסם - נבהלו מצלם - גוב האריות הרמת-עי

מגרשה של הקבוצה היריבה) - הדקה ה-66 שברה קרח -
המסך ירד על מחצית של 0:2 - הוציא את הרוח ממפרשי
הקבוצה.

אפשר להמשיך בכך עוד ועוד. ריבוי המטאפורות
הסטראטיפיות רומז לנו על האופי הפללי של המטאפורות,
ושל הסטיות בכלל אצל פְּתָבִי הספורט: התרחקות מפיגורות
סתומות והעדפת סטיות, שפתרון גלוי לעין. ומן הראוי
להעיר, שכמעט כל הניבים, שנרשמו כאן ושלא נרשמו,
מקורם בלעז.

פעמים שמכניסים בניב שינוי קטן, "המתאים" אותו לנסיבות
המיוחדות, ובאופן זה מקבל הניב חיות חדשה. מעניין, שגוהג
זה נפוץ דוקא בניבים ממקור עברי:
"ניצחון על חודו של שער - אזלת רגלם של... - נחלה
הפסד מרגלי... - רגלו של א' הייתה על העליונה (ידיעות
אחרונות 72.2.6, עמ' 27) - רגלו הייתה בכולם (בכל
השערים) (ידיעות אחרונות 72.3.5, עמ' 27).

(המשך יבוא)

תיקון טעות

ב"לשונו לעם" ר"ל, עמ' 286 יש לתקן את תאריך לידתו
של הפייטן ר' אפרים מבונא - ד' אלפים תתצ"ג.

פרסונוי האקדמיה ללשון העברית

מ י ל ו נ י ם

3.—	ל"י	מילון למונחי המתמטיקה
4.—	"	מילון למונחי האריגה
7.40	"	מילון למונחי המכוננית
6.50	"	מילון למונחי המוסיקה
6.50	"	מילון למונחי הטלפונאות
7.50	"	מילון למונחי האנטומיה
4.50	"	מילון למונחי הרתכות
4.50	"	מילון למונחי ההידרוליקה
6.—	"	מילון למונחי המדידה
5.50	"	מילון למונחי הביוב וההתקנה התברואית
10.—	"	מילון למונחי תורת הקרקע והנדסת הקרקע
4.50	"	מילון למונחי הסכרים
6.—	"	מילון למונחי חוזק חומרים
9.—	"	מילון למונחי הצילום
5.50	"	מילון למונחי הבטון
15.—	"	מילון למונחי הימאות, פרך א
7.50	"	מילון למונחי ההידרולוגיה
7.50	"	מילון למונחי המטאורולוגיה
14.—	"	מילון למונחי הקשר והאלקטרוניקה
6.—	"	מילון למונחי נגרות הבניין
8.—	"	מילון למונחי היציקה
		מילון למונחי גלים וזרמים בים (נמסר לדפוס)

ענייני דקדוק

0.60	"	פללי הכתיב חסר הניקוד
0.60	"	פללי התעתיק מעברית לכתב לאטיני
0.50	"	פללים בנטיית השם: א. הקמץ; ב. הפתח
0.60	"	פללי הפיסוק

1. לשוננו פתב-עת לחקר הלשון העברית

חוברת רגילה — 3.00 ל"י ; חוברת כפולה — 6.00 ל"י
 חתימה לכרך ל"ז 11.00 "

2. לשוננו לעם, קונטרסים עממיים לענייני לשון

מחוזרים ב'—כ"ב (10 קונטרסים במחזור) . 6.00 "
 קונטרס רגיל — 0.60 ; קונטרס כפול — 1.00 "
 חתימה למחזור כ"ד 6.00 "

הזכרות מיוחדות של 'לשוננו לעם'

לשון עתיקה במציאות חדשה, ז' בן-חיים . 1.60 "
 נבחר שם (שמות פרטיים), י"א אריכא . 0.60 "
 בחר לך שם משפחה עברי, י"א אריכא . 1.— "
 לקט מונחים בשימוש משרדי . 0.60 "
 לשיפור הלשון, ר' סיוון . 2.— "
 על חידושי מלים, ר' סיוון . 2.— "
 שמונים שנה (תר"ן — תשל"), ר' סיוון . 1.— "
 פלגי הקמץ הגדול, י' זיגלמן . 0.60 "
 לתקנת לשון העיתונים א—ב, א' בנדויד, כ"א . 0.60 "
 גלגולי משמעות, מ' אלטבאואר . 0.60 "
 גלגולי משמעויות של ניבים מקראיים, מ' מורשת— 1.— "
 חלוצי הדיבור העברי בגולה, ישראל קלוזנר . 0.60 "
 פרקי לשון לנוער, מ' מדן . 0.60 "
 לקט אמרות מנדלי מוכר ספרים, ש' תוֹדֵר . 1.— "

3. למד לשונך, עלונים לחידושי מלים ותיקוני לשון

מעלון א עד ע"ג 13.— "
 חתימה על מחזור תשל"ב 3.— "

לשכות האקדמיה ללשון העברית

ירושלים, קרית האוניברסיטה ת"ד 3449, טל' 32242
 תל-אביב, רח' אליעזר קפלן 6 ת"ד 7105, טל' 255557